

ईशान्य भारतातील बंडखोरी

राज्यसेवा व UPSC — संपूर्ण One Liner

ईशान्य भारतातील बंडखोरी म्हणजे ईशान्य भारतातील विविध प्रदेशांमध्ये स्वायत्तता, स्वतंत्र राष्ट्र, जातीय ओळख, जमीन, संसाधने, स्थलांतर, राजकीय प्रतिनिधित्व आणि सांस्कृतिक हक्क यांसाठी उद्भवलेल्या विविध सशस्त्र व राजकीय चळवळींचा व्यापक संदर्भ होय.

ईशान्य भारतातील राज्ये — आसाम, अरुणाचल प्रदेश, मणिपूर, मेघालय, मिझोराम, नागालँड, त्रिपुरा आणि सिक्कीम ही ईशान्य भारतातील राज्ये आहेत.

ईशान्य भारताचे सामरिक महत्त्व — म्यानमार, बांगलादेश, भूतान आणि चीन या देशांशी आंतरराष्ट्रीय सीमा असल्यामुळे हा प्रदेश राष्ट्रीय सुरक्षेच्या दृष्टीने अत्यंत महत्त्वाचा आहे.

सिलिगुडी कॉरिडोर — पश्चिम बंगालमधील अरुंद भूभाग असून तो ईशान्य भारताला उर्वरित भारताशी जोडणारा महत्त्वाचा भूप्रदेश आहे.

नागा बंडखोरी — नागा लोकांची स्वतंत्र ओळख, स्वायत्तता आणि स्वतंत्र नागा राष्ट्राच्या मागणीशी संबंधित भारतातील सर्वात जुन्या बंडखोरींपैकी एक आहे.

नागा राष्ट्रीय परिषद — ए. झेड. फिझो यांच्या नेतृत्वाखाली नागा राजकीय चळवळीला महत्त्वपूर्ण स्वरूप प्राप्त झाले.

नागा प्रश्न — मुख्यतः नागालँड आणि आसपासच्या नागा वस्तीच्या प्रदेशांशी संबंधित असून त्यामध्ये स्वायत्तता, भूभाग आणि राजकीय अधिकारांचे प्रश्न आहेत.

NSCN — National Socialist Council of Nagaland ही नागा प्रश्नाशी संबंधित प्रमुख संघटना असून तिचे विविध गट अस्तित्वात आहेत.

NSCN-IM — NSCN चा प्रमुख गट असून भारत सरकारसोबत नागा शांतता प्रक्रियेत सहभागी आहे.

नागा शांतता प्रक्रिया — भारत सरकार आणि विविध नागा संघटनांमध्ये दीर्घकाळापासून राजकीय व शांततापूर्ण तोडगा काढण्यासाठी चर्चा सुरू आहेत.

आसाममधील बंडखोरी — आसामी राष्ट्रवाद, स्थानिक ओळख, स्थलांतर, संसाधने आणि राजकीय हक्कांच्या प्रश्नांशी संबंधित विविध चळवळी आसाममध्ये उदयास आल्या.

ULFA — United Liberation Front of Assam ही आसाममधील प्रमुख सशस्त्र संघटनांपैकी एक असून तिची स्थापना 1979 मध्ये झाली.

ULFA ची ऐतिहासिक मागणी — स्वतंत्र आसामच्या निर्मितीची मागणी ULFAच्या सशस्त्र चळवळीशी संबंधित राहिली आहे.

ULFA शांतता प्रक्रिया — ULFA मधील काही गट भारत सरकारसोबत शांतता प्रक्रियेत सहभागी झाले असून काही गटांनी सशस्त्र मार्ग कायम ठेवला.

बोडो आंदोलन — आसाममधील बोडो समुदायाच्या स्वतंत्र जातीय ओळख, स्वायत्तता, राजकीय प्रतिनिधित्व आणि स्वतंत्र राज्याच्या मागण्यांशी संबंधित आंदोलन आहे.

बोडोलँड — आसाममधील बोडोबहुल भागासाठी अधिक स्वायत्तता आणि स्वतंत्र प्रशासकीय व्यवस्था निर्माण करण्याच्या मागणीशी संबंधित संकल्पना आहे.

मणिपूरमधील बंडखोरी — मेईतेई, नागा आणि कुकी-झोमी यांसारख्या विविध समुदायांच्या ओळख, भूभाग, जमीन, स्वायत्तता आणि राजकीय मागण्यांशी संबंधित विविध सशस्त्र संघटना येथे सक्रिय राहिल्या आहेत.

मणिपूरमधील प्रमुख सशस्त्र संघटना — PLA, UNLF, PREPAK आणि इतर विविध संघटना मणिपूरमधील बंडखोरीशी संबंधित राहिल्या आहेत.

मणिपूरमधील संघर्षाचे स्वरूप — स्वतंत्रतेच्या मागण्या, राज्याची अखंडता, स्वायत्तता, जातीय ओळख आणि भूभागाशी संबंधित प्रश्न यांचा त्यात समावेश आहे.

मेघालयातील बंडखोरी — खासी, जयंतिया आणि गारो समुदायांच्या ओळख, स्वायत्तता आणि राजकीय मागण्यांशी संबंधित सशस्त्र संघटना विविध काळात सक्रिय राहिल्या.

HNLC — Hynniewtrep National Liberation Council ही खासी-जयंतिया समुदायांच्या राजकीय मागण्यांशी संबंधित सशस्त्र संघटना आहे.

GNLA — Garo National Liberation Army ही गारोबहुल भागाशी संबंधित सशस्त्र संघटना होती.

त्रिपुरातील बंडखोरी — आदिवासी ओळख, जमीन, लोकसंख्येतील बदल आणि राजकीय प्रतिनिधित्वाच्या प्रश्नांशी संबंधित राहिली आहे.

NLFT — National Liberation Front of Tripura ही त्रिपुरातील प्रमुख बंडखोर संघटनांपैकी एक होती.

ATTF — All Tripura Tiger Force ही त्रिपुरातील आणखी एक प्रमुख सशस्त्र संघटना होती.

मिझोराममधील बंडखोरी — मिझो राष्ट्रवादी चळवळीशी संबंधित होती आणि स्वतंत्र मिझोरामची मागणी या चळवळीच्या केंद्रस्थानी होती.

Mizo National Front — लालडेंगा यांच्या नेतृत्वाखाली मिझो राष्ट्रवादी चळवळीला संघटित स्वरूप प्राप्त झाले.

मिझोराम शांतता करार — 1986 मध्ये भारत सरकार आणि मिझो नॅशनल फ्रंट यांच्यात झालेला करार असून तो ईशान्य भारतातील यशस्वी शांतता प्रक्रियेचे महत्त्वाचे उदाहरण आहे.

मिझोराम शांतता कराराचा परिणाम — सशस्त्र संघर्षातून लोकशाही राजकीय प्रक्रियेकडे संक्रमण होण्यास मदत झाली.

अरुणाचल प्रदेश — इतर काही ईशान्य राज्यांच्या तुलनेत मोठ्या प्रमाणातील सशस्त्र बंडखोरीचा इतिहास कमी असला तरी सीमा सुरक्षा, आदिवासी ओळख आणि भौगोलिक-सामरिक प्रश्न महत्त्वाचे आहेत.

ईशान्य भारतातील बंडखोरीची प्रमुख कारणे — जातीय ओळख, स्वायत्ततेची मागणी, स्वतंत्र राष्ट्राची मागणी, जमीन व संसाधनांचे प्रश्न, आर्थिक मागासलेपणा, बेरोजगारी, स्थलांतर, सीमावाद आणि राजकीय प्रतिनिधित्व.

जातीय ओळख — भाषा, संस्कृती, जमात, पारंपरिक भूभाग आणि स्थानिक हक्कांचे संरक्षण हा ईशान्य भारतातील अनेक चळवळींचा महत्त्वाचा आधार राहिला आहे.

स्थलांतराचा प्रश्न — विशेषतः आसाम आणि त्रिपुरामध्ये स्थलांतरामुळे लोकसंख्येचे स्वरूप, जमीन, रोजगार आणि राजकीय प्रतिनिधित्व यासंबंधी संघर्ष निर्माण झाले.

आंतरराष्ट्रीय सीमा — ईशान्य भारताची म्यानमार, बांगलादेश, भूतान आणि चीनशी सीमा असल्यामुळे सीमापार हालचाली आणि सुरक्षा प्रश्न महत्त्वाचे ठरतात.

AFSPA — Armed Forces (Special Powers) Act, 1958 हा कायदा केंद्र सरकार किंवा राज्य सरकारच्या विनंतीनुसार अधिसूचित अशांत क्षेत्रांमध्ये सशस्त्र दलांना काही विशेष अधिकार प्रदान करतो.

AFSPA आणि ईशान्य भारत — बंडखोरीविरोधी सुरक्षा कारवायांच्या पार्श्वभूमीवर ईशान्य भारतातील काही भागांमध्ये या कायद्याची अंमलबजावणी विविध काळात करण्यात आली आहे.

आसाम करार — 1985 मध्ये भारत सरकार, आसाम सरकार आणि आसाम आंदोलनाशी संबंधित प्रतिनिधींमध्ये झालेला करार असून तो आसाममधील परकीय नागरिकांच्या प्रश्नाशी संबंधित आहे.

सहावी अनुसूची — आसाम, मेघालय, त्रिपुरा आणि मिझोराममधील विशिष्ट आदिवासी भागांना स्वायत्त प्रशासनाची घटनात्मक व्यवस्था प्रदान करते.

स्वायत्त जिल्हा परिषद — सहाव्या अनुसूचीअंतर्गत काही आदिवासी भागांमध्ये स्थानिक प्रशासन आणि पारंपरिक संस्थांना विशिष्ट अधिकार दिले जातात.

ईशान्य भारतातील बंडखोरीविरोधी धोरण — सुरक्षा कारवाई, शांतता चर्चा, स्वायत्तता, विकास, पायाभूत सुविधा, रोजगार आणि राजकीय समावेशन यांचा एकत्रित वापर केला जातो.

विकासाची भूमिका — रस्ते, शिक्षण, आरोग्य, रोजगार, दूरसंचार, वीज आणि शासनाच्या योजनांचा विस्तार करून दुर्गम भागांना मुख्य प्रवाहाशी जोडण्यावर भर दिला जातो.

शांतता करारांची भूमिका — सशस्त्र संघर्ष कमी करून संबंधित गटांना घटनात्मक आणि लोकशाही राजकीय प्रक्रियेत सहभागी करण्याचा प्रयत्न केला जातो.

ईशान्य भारतातील बंडखोरी आणि अंतर्गत सुरक्षा — हा प्रश्न राष्ट्रीय सुरक्षा, सीमासुरक्षा, जातीय सलोखा, विकास, संघराज्यीय संबंध आणि राजकीय स्थैर्याशी संबंधित आहे.

परीक्षेसाठी महत्वाचे संबंध — नागालँड-नागा प्रश्न, आसाम-ULFA व स्थलांतर प्रश्न, बोडो-स्वायत्तता, मणिपूर-जातीय व स्वायत्तता प्रश्न, त्रिपुरा-आदिवासी प्रश्न, मिझोराम-1986 शांतता करार आणि मेघालय-HNLC/GNLA.

अतिरिक्त One-Liners

सहावी अनुसूची — संविधानाच्या अनुच्छेद 244(2) व 275(1) अंतर्गत; आसाम, मेघालय, त्रिपुरा, मिझोरामातील आदिवासी क्षेत्रांसाठी स्वायत्त जिल्हा/प्रादेशिक परिषदा.

नागालँड — 1963 मध्ये राज्य; शिलॉंग करार — 1975 (NNC सोबत).

NSCN-IM सोबत केंद्र सरकारचा 'Framework Agreement' — 3 ऑगस्ट 2015.

आसाम करार — 15 ऑगस्ट 1985 (राजीव गांधी सरकार); परकीय नागरिक ठरविण्याची कट-ऑफ तारीख — 24 मार्च 1971.

मिझो शांतता करार — 30 जून 1986 (राजीव गांधी व लालडेंगा); मिझोराम 1987 मध्ये पूर्ण राज्य बनले.

बोडोलँड — 2003 चा करार → बोडोलँड प्रादेशिक परिषद (BTC); 27 जानेवारी 2020 चा बोडो शांतता करार → बोडोलँड प्रादेशिक क्षेत्र (BTR).

त्रिपुरा — त्रिपुरा आदिवासी क्षेत्र स्वायत्त जिल्हा परिषद (TTAADC) — सहाव्या अनुसूचीअंतर्गत.

ईशान्य भारत — 'सात बहिणी' (Seven Sisters) राज्ये; सिक्कीम 'भाऊ' म्हणून गणले जाते.

'अॅक्ट ईस्ट' धोरणात ईशान्य भारत हे आग्नेय आशियाशी जोडणारे प्रवेशद्वार मानले जाते.

स्मरणसूत्र: नागा — फिझो/NSCN; आसाम — ULFA 1979 + आसाम करार 1985; मिझोराम — MNF + 1986 करार.